

Liljana RIHTER*, Ružica BOŠKIĆ**

MOŽNI UKREPI ZA DVIG ZAPOSLEJIVOSTI – PRIMER BREZDOMCEV IN OSEB ZASVOJENIH Z NEDOVOLJENIMI DROGAMI¹

Povzetek. Določene kategorije prebivalstva so zaradi različnih dejavnikov na trgu delovne sile v slabšem položaju. Ker te ranljive kategorije predstavljajo relativno majhen delež celotnega prebivalstva, je o njih na voljo le malo statističnih podatkov. V članku je predstavljen metodološki pristop, ki omogoča pridobitev osnovnih informacij o socialnem in ekonomskem položaju ranljivih kategorij v Sloveniji, o ovirah pri zaposlovanju ter o možnih ukrepih za dvig zaposleljivosti. Opisane so ugotovitve raziskave za dve izbrani kategoriji prebivalstva, ki so zanimive zlasti zaradi tega, ker je opaziti določene razlike v podatkih, pridobljenih iz različnih virov.

Ključne besede: ranljive kategorije, socialna vključenost, zaposleljivost, fokusne skupine

192

Uvod

Določene kategorije prebivalstva so zaradi različnih dejavnikov na trgu delovne sile v slabšem položaju. V času, ko je konkurenca med brezposelnimi osebami za delovna mesta velika, imajo manj možnosti, da bodo prišli do delovnega mesta, do finančnih virov in finančne neodvisnosti. V družbi so pogoste predstave, da pripadniki nekaterih kategorij prebivalstva sploh ne želijo delati. Ni pa znano, kako se te ujemajo z realno sliko njihovih življenjskih situacij.

Gre za kategorije, ki so v družbi stigmatizirane, kar gotovo dodatno vp-

* Dr. Liljana Rihter, asistentka na Fakulteti za socialno delo, Univerza v Ljubljani.

** Ružica Boškić, raziskovalka.

¹ Podatki so bili zbrani leta 2003 v raziskavi »Socialna in ekonomska vključenost ranljivih skupin v Sloveniji – možni ukrepi za dvig zaposleljivosti najbolj ranljivih kategorij težje zaposljivih in neaktivnih oseb« (Trbanc et al., 2003), ki jo je naročilo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, s finančno pomočjo programa EU za boj proti socialni izključenosti, izvajal pa Center za proučevanje človeških virov in organizacij na Fakulteti za družbene vede. Nosilka raziskave je bila mag. Martina Trbanc, poleg avtoric tega članka pa je pri izvedbi raziskave sodelovala še mag. Barbara Kopal, Inštitut RS za socialno varstvo.

liva na njihov težji položaj na trgu delovne sile. Obstaja velika verjetnost, da imajo podobne predsodke, kot so nasploh razširjeni v družbi, tudi potencialni delodajalci. Prvi vtis, ki ga dobimo o človeku, je zelo pomemben (Ule, 1992). Prva stvar, ki jo opazimo pri povprečnem pripadniku obeh ranljivih kategorij, ki sta izbrani in opisani v tem članku, torej pri brezdomcu ali pri osebi, zasvojeni z nedovoljenimi drogami, pa je ravno tisto, česar si potencialni delodajalec ne želi. Take osebe ne bo zaposlil, sploh če so med kandidati za delo tudi ljudje brez vidne stigme. Vidnost stigme je eden od pomembnih dejavnikov stigme (Goffman, 1981). V kombinaciji s predsodki, ki jih potencialni delodajalec že ima, lahko vpliva na to, da so pripadniki ranljivih kategorij izločeni, še preden bi jih potencialni delodajalec uspel spoznati. Predsodki in stereotipi o ranljivih kategorijah niso redki tudi med različnimi strokovnjaki in v takih primerih so še zlasti nevarni, saj lahko peljejo v samoizpolnjujoče se napovedi. To pomeni, da lahko strokovna oseba, ki verjame, da recimo brezdomci nočejo delati, s svojimi ravnanji pripomore, da brezdomec dejansko ne pride do dela, četudi bi si želel delati.

Vedno več védenja o ranljivih kategorijah pronica v družbo na podlagi dela nevladnih organizacij, ki so v zadnjih letih pripomogle, da se sliši tudi glas ranljivih kategorij. Kljub temu je v Sloveniji o ranljivih kategorijah prebivalstva še vedno na voljo malo statističnih podatkov, saj predstavljajo relativno majhen delež celotnega prebivalstva (Trbanc et al., 2003). V raziskavi »Socialna in ekonomska vključenost ranljivih skupin v Sloveniji – možni ukrepi za dvig zaposljivosti najbolj ranljivih kategorij težje zaposljivih in neaktivnih oseb«, na osnovi katere je nastal pričujoči članek, smo želeli identificirati glavne dejavnike socialno-ekonomskega položaja izbranih ranljivih kategorij, ki bi lahko vplivali na njihov položaj na trgu delovne sile in na njihovo zaposljivost. Zanimale so nas ovire pri zaposlovanju in delu izbranih kategorij, ali je mogoče te ovire zmanjšati ali odstraniti ter s katerimi ukrepi (Trbanc et al., 2003).

Članek je sestavljen iz treh delov. V prvem delu opisujemo metodološki pristop, ki smo ga uporabili za raziskovanje predstavljene problematike ter definiramo ranljive kategorije, ki smo jih izbrali za podrobnejše preučevanje. Raziskavo, ki smo jo izvedli, lahko opišemo kot eksplorativno ali poizvedovalno (Mesec, 1997: 37), saj je izhodiščni namen odkriti osnovne značilnosti problematike. Pri eksplorativnih raziskavah se ponavadi omejimo le na manjše število primerov in kadar je cilj raziskovanja med drugim omogočiti raziskovancu, da pove svoje mnenje in izpostavi svoj pogled na problem, Ragin (1994: 51) predpostavlja kvalitativni pristop raziskovanja. V drugem delu so v dveh ločenih poglavjih opisane glavne

ugotovitve raziskave za izbrani kategoriji prebivalstva: za brezdomce in za osebe, ki so zasvojene z nedovoljenimi drogami. Razlog za prikaz ugotovitev za ti dve kategoriji leži v tem, da je opaziti določene razlike v informacijah o položaju z vidika zaposlovanja s strani različnih virov podatkov. V zadnjem delu povzemamo skupne ugotovitve in poudarke ter navajamo nekatere možne ukrepe za pomoč pri socialni in ekonomski integraciji oseb iz opazovanih ranljivih kategorij.

Opredelitev ranljivih kategorij in metodološki pristop

V strokovni literaturi in v empiričnih raziskavah so omenjene in opredeljene različne ranljive ali marginalne kategorije. V raziskavi smo kot ranljive kategorije označili kategorije prebivalstva, »...pri katerih se prepletajo različne prikrajšanosti (na primer: materialna oziroma finančna, izobrazbena, zaposlitvena, stanovanjska in podobno) in ki so pri dostopu do pomembnih virov (kot je na primer zaposlitev) pogosto v izrazito neugodnem položaju« (Trbanc et al., 2003: 5). Na podlagi dogovora z naročnikom smo izbrali naslednje kategorije:

- brezdomci,
- osebe s težavami v duševnem zdravju,
- osebe, ki so zasvojene z nedovoljenimi drogami,
- osebe, ki so zasvojene z alkoholom,
- osebe z izkušnjo nasilja,
- osebe v postpenalni obravnavi,
- osebe brez dovoljenja za delo.

Ker te kategorije predstavljajo relativno majhen delež celotnega prebivalstva in ker so težko dostopne, smo se odločili, da izvedemo kvalitativno raziskavo in na manjšem številu primerov zberemo podatke o položaju opazovanih ranljivih kategorij. Za zbiranje podatkov smo uporabili metodo fokusnih skupin, v katerih so sodelovali strokovni delavci in delavke ter sodelavci in sodelavke javnih institucij, ki v praksi delajo z uporabniki iz ranljivih kategorij, ter metodo strukturiranih intervjujev s predstavniki nevladnih organizacij in z osebami iz opazovanih ranljivih kategorij. Tako smo s triangulacijo virov podatkov, ki jo priporočajo številni avtorji (npr. Cheetham et al., 1992: 46-47), poskušali zagotoviti tudi večjo zanesljivost in veljavnost pridobljenih podatkov.

Metodo fokusnih skupin smo izbrali, ker smo želeli pridobiti informacije o položaju ranljivih kategorij in o obstoječih ukrepih s strani strokovnjakov in strokovnjakinj, ki se ukvarjajo z osebami iz teh kategorij, ter na podlagi razprave med njimi priti do idej o novih ukrepih za izboljšanje zaposljivosti.

V primeru, da bi z njimi izvedli strukturirane individualne intervjuje, bi najbrž dobili precej manj idej, saj se v fokusnih skupinah ravno zaradi skupinske dinamike sprožijo tudi novi uvidi v problematiko (Krueger, 1998a). V fokusne skupine smo povabili strokovne delavke in sodelavke iz petih centrov za socialno delo, ki pokrivajo obravnavano problematiko, ter svetovalke uradov za delo in strokovne delavke iz petih območnih služb Zavoda RS za zaposlovanje. Izhodiščna vprašanja, ki jih je raziskovalna skupina oblikovala na osnovi usmeritev iz literature (Krueger, 1998b), kjer je zapisano opozorilo, naj bodo vprašanja čim bolj jasna in prilagojena obravnavani populaciji ter pilotsko testirana (dana v vpogled potencialnim udeležencem), smo vsem udeležencem poslali vnaprej. Pogovori v fokusnih skupinah so v povprečju trajali od 2 do 3 ure, število udeležencev in udeleženk pa se je gibalo od 6 do 10. Razprave v fokusnih skupinah so bile izvedene v prostorih sodelujočih centrov za socialno delo.

Drug vir podatkov so bili predstavniki in predstavnice nevladnih organizacij, ki delujejo na področju opazovanih kategorij oz. izvajajo programe zanje. Predstavnikov nevladnih organizacij nismo vključili v fokusne skupine, ker smo upoštevali omejitve velikosti. V prevelikih fokusnih skupinah (na primer nad 15 udeležencev) je vsem udeležencem težko zagotoviti, da dobijo besedo. Če bi to želeli zagotoviti, pa bi preseгли časovni okvir, znotraj katerega se udeleženci še lahko osredotočijo na obravnavano problematiko (Krueger, 1998a: 53-4). Zato smo predstavnikom nevladnih organizacij poslali strukturirane intervjuje s podrobnim navodilom za pojasnitev posameznih vprašanj. Od 26 nevladnih organizacij, ki smo jih povabili k sodelovanju, se jih je odzvalo 12.

Tretji vir podatkov so bile osebe iz ranljivih kategorij. Pripravili smo strukturirane intervjuje z anketo in za izvedbo intervjujev prosili strokovne delavke na centrih za socialno delo ter predstavnike nevladnih organizacij. Do oseb iz obravnavanih kategorij je namreč težko priti, saj podatkov o tem, kdo 'sodi' v katero izmed kategorij, ni. Strokovnjaki in strokovnjakinje v javnih institucijah in nevladnih organizacijah pa tem osebam nudijo pomoč in se jim zato lažje približajo ter ustvarijo bolj zaupno vzdušje med intervjujem. Opravljenih je bilo 63 intervjujev z osebami iz ranljivih kategorij, in sicer 9 z brezdomci, 13 z osebami s težavami v duševnem zdravju, 10 z osebami s težavami zaradi zasvojenosti z nedovoljenimi drogami, 5 z osebami s težavami zaradi zasvojenosti z alkoholom, 11 z osebami z izkušnjo nasilja, 9 z osebami v postpenalni obravnavi in 6 z osebami brez dovoljenja za delo. Glavna prednost strukturiranih intervjujev, pri katerih so vprašanja določena natančno in vnaprej, je v tem, da dobimo podatke, ki jih lahko primerjamo (Patton, 1990: 280-290). Podobna vprašanja so bila

zastavljena za vse kategorije, kar omogoča primerjavo odgovorov tako med kategorijami kot znotraj kategorij.

Raziskavo smo izvedli v Ljubljani, Mariboru, Celju, Murski Soboti in Kopru. Ta mesta smo določili na podlagi regionalnih podatkov o zaposlovanju in brezposelnosti v Sloveniji. Empirični del raziskave smo namreč želeli opraviti v krajih z nadpovprečno in v krajih s podpovprečno stopnjo brezposelnosti. Mariborska, celjska in murskosoboška regija so področja v Sloveniji z izrazito nadpovprečno stopnjo brezposelnosti, hkrati pa so tu tudi precejšnja strukturna neskladja med ponudbo delovne sile in povpraševanjem po njej (slabo izobražena delovna sila na eni strani in povpraševanje po višje kvalificiranih in izobraženih delavcih na drugi strani), kar ima za posledico dolgotrajno brezposelnost². Ljubljanska in koprška regija pa predstavljata regiji s podpovprečno brezposelnostjo³, a z izraženo in koncentrirano problematiko ranljivih skupin (Trbanc et al., 2003). Drug pomemben razlog za izbor večjih mest je v dejstvu, da se opazovana problematika kopiči v večjih mestih oziroma je tu bolj opazna kot v manjših krajih.

Zbiranje podatkov je potekalo od maja do julija 2003. Vsi intervjuji so bili prepisani in kvalitativno analizirani z uporabo strategije, ki jo Patton (1990: 376) poimenuje analiza po vseh primerih in pomeni, da grupiramo odgovore različnih ljudi po skupnih vprašanjih. Za vsako opazovano kategorijo posebej smo analizirali podatke, ki smo jih zbrali na podlagi fokusnih skupin; podatke iz strukturiranih intervjujev s predstavniki nevladnih organizacij ter podatke iz strukturiranih intervjujev z osebami iz ranljivih kategorij. Ko analiziramo vsebino intervjujev in opisov, začnemo najprej z branjem intervjuja in ob strani delamo pripombe o tem, kaj bi lahko naredili z določenimi deli podatkov. To je začetek organiziranja podatkov oz. kodiranja. V teh opisih lahko odkrijemo razne vzorce, oblikujemo tipologije, izvedemo logično analizo s križanjem dimenzij. Šele nato lahko začnemo z interpretacijo. Zavedati se moramo, da interpretativna razlaga kvalitativne analize ne izpostavlja znanstvenosti v takem smislu kot kvantitativna analiza. Poudarek je namreč na razumevanju, opisu in nikakor ne na posploševanju (Patton, 1990: 424).

V nadaljevanju povzemamo ugotovitve raziskave o dveh izmed

² Delež dolgotrajno brezposelnih oseb (brezposelnih več kot eno leto) med registrirano brezposelnimi v Sloveniji je bil konec decembra 2002 52,2%. Najvišji delež dolgotrajno brezposelnih je imela Območna služba Maribor - 60,5%, delež dolgotrajno brezposelnih v Območni službi Celje je bil 55,7%, v Območni službi Murska Sobota pa 53,3% (Zavod RS za zaposlovanje, 2003: 40).

³ Povprečna stopnja registrirane brezposelnosti v letu 2002 na območju Območne službe Zavoda RS za zaposlovanje Ljubljana je bila 7,7%, na območju Območne službe Koper pa 8,9% (Zavod RS za zaposlovanje, 2003: 40).

opazovanih ranljivih kategorij: o njihovem položaju in glavnih težavah z vidika dela in zaposljivosti, o ukrepih, ki so na voljo za pomoč pri zaposlovanju in koliko so ti ukrepi ustrezni ter o predlogih za izboljšanje zaposljivosti. V nekaterih primerih trditve in ugotovitve ilustriramo tudi s posameznimi primeri in citati iz intervjujev in razgovorov v fokusnih skupinah.

Brezdomci

Najširša opredelitev brezdomstva je, da so brezdomci ljudje brez doma. V centrih za socialno delo na podlagi izkušenj delijo brezdomce v dve skupini: tisti, ki spijo zunaj, in tisti, ki spijo v kakih nastanitvenih centrih (kot so zavetišča, samski domovi in podobno). V nekaterih centrih za socialno delo so opozorili, da brezdomci v zavetiščih v bistvu sploh niso brezdomci v pravem pomenu besede. Pravi brezdomci po njihovem mnenju živijo v parku, ker nimajo urejenih dokumentov, v zavetiščih pa od njih običajno zahtevajo kakšen identifikacijski dokument. Centri za socialno delo kot brezdomce vedno obravnavajo le posameznike, medtem ko so družine običajno bolj prikrito brezdomne – dejansko niso na ulici, ampak krožijo med sorodniki, prijatelji. Podobno opredeljujejo skupine brezdomcev tudi uveljavljeni avtorji s tega področja, denimo Avramov (1999).

Brezdomci so heterogena populacija, za katero v družbi stereotipno velja, da so ostali brez doma zaradi težav z zasvojenostjo. Zasvojenost ni nujno vzrok za brezdomstvo, nedvomno pa obstaja med brezdomstvom in zasvojenostmi povezava. Strokovne delavke in sodelavke centrov za socialno delo so namreč skoraj za vse brezdomne osebe, s katerimi so opravile intervjuje, označile, da imajo težave z zasvojenostjo, četudi sami intervjuvanci tega niso poudarjali. Vse intervjuvane brezdomne osebe, razen ene, za katero je bilo omenjeno, da ima težave z zasvojenostjo z nedovoljenimi drogami, imajo po oceni strokovnih delavk in sodelavk težave z zasvojenostjo z alkoholom. Poleg zasvojenosti vidijo strokovne delavke in sodelavke centrov za socialno delo kot pogost vzrok za brezdomstvo tudi težave v duševnem zdravju, doživljanje nasilja in prevelike stroške stanovanja za osebe in družine z nizkimi dohodki. Precej brezdomstva naj bi bilo tudi med osebami v postpenalni obravnavi. V Centru za socialno delo Maribor so opozorili na problem mladih oseb po prestani zaporni kazni, ki se ne morejo vrniti k staršem in potem prenočujejo pri prijateljih. Tudi sicer pri nekaterih mladoletnikih opažajo potencialno možnost brezdomstva, ker so neprilagojeni in ne živijo v okvirih, ki jih zahteva družba. Poudarili so, da med začasne brezdomce spadajo tudi ženske, ki odidejo od doma zaradi

nasilja, ker svojega stanovanja vsaj v nekem določenem času ne morejo uporabljati.

V strokovni literaturi na temo brezdomstva je mogoče zaslediti ugotovitev, da je za ljudi, ki ostanejo brez doma, značilno, da imajo vsaj dva ali več dejavnikov in več visoko stresnih dogodkov v svojem življenju: težave v družini, nizka izobrazba, občasno plačano delo ali neprejemanje dohodkov od dela, zgodovina psihičnih bolezni, različne stopnje invalidnosti, osebnostne motnje, zasvojenost z alkoholom ali drugimi substancami, izkušnja bivanja v psihiatrični ustanovi, obsojenost na zaporno kazen ali kazen v kaki drugi instituciji, če je oseba sirota ali/in oddana v rejo, izkušnja spolnega nasilja ali druge vrste nasilja v lastnem domu, kronične bolezni (Avramov, 1999; Zaviršek, 1994).

V slovenskih centrih za socialno delo pridejo v zadnjih letih v stik s približno 400 brezdomci letno. To število ostaja konstantno. V dveh centrih za socialno delo pa navajajo, da se število brezdomcev povečuje. Menijo, da je ogromno tudi takih ljudi, ki na centre za socialno delo ne pridejo po pomoč in da ogromno brezdomcev spi zunaj.

Položaj z vidika dela in zaposlitve

Na trgu delovne sile je veliko ljudi, ki nimajo tako hudih težav, kakor osebe iz kategorij, zajetih v raziskavo, brezdomci pa imajo različne težave še poudarjene, zato zaposlitev zelo težko najdejo, pogosto pa je niti ne iščejo. Sami intervjuvani brezdomci kot največje ovire pri iskanju dela in zaposlitve navajajo predvsem:

- svoj videz (»neurejen«, »zanemarjen«, »vidi se, da nisem od tod«);
- govoro in slabe komunikacijske spretnosti (»ne znam dobro slovensko«, »ne znam se lepo predstaviti«);
- zdravje (»vprašanje je, koliko sem sploh še sposoben za delo«);
- pogoje dela (»za 30.000 sit ali 60.000 sit ne bom delal; težko dobim proste dneve, zato si vzamem dopust sam«; »nihče pošteno ne plača«; »nepošteni delodajalci«).

V razpravah s strokovnimi delavkami centrov za socialno delo in svetovalkami uradov za delo je bilo izpostavljeno tudi to, da je brezdomstvo stigma. Potencialni delodajalci, predvsem v manjših okoljih, te osebe poznajo kot brezdomce in jih zaradi tega nočejo zaposliti. Ne glede na stigmato pa je za slabe možnosti brezdomcev za delo in zaposlitev pomembno dejstvo, da pride, predvsem v primeru dalj časa trajajočega brezdomnega načina življenja in daljše odsotnosti iz sfere dela, do izgube ali do okrnjenih delovnih sposobnosti, poklicnih znanj in spretnosti ter delovnih navad.

Brezdomci pogosto opravljajo različna priložnostna dela, na primer,

pomoč na kmetijah, sezonska dela, čiščenje, delo na tržnici in druga dela na črno. V tem času pogosto tudi bivajo na kmetijah, kjer delajo. Pogosto se jim dogaja, da jim 'delodajalci' opravljenega dela na črno ne plačajo, sami pa se ne pritožijo in jih ne prijavijo ustreznim inšpekcijskim službam.

Večina brezdomcev, med njimi mnogo takih, ki so brez dela in brez stanovanja ostali v obdobju tranzicije, ima kar nekaj let delovne dobe. Boškić in Zajc (1997) na primeru ljubljanskih brezdomcev ugotavljata, da je število brezdomcev po tranziciji naraslo tudi zaradi kombinacije odpuščanja delavcev zaradi stečajev ali krčenja proizvodnje in zaradi lastninjenja stanovanj. Nekateri brezdomci navajajo, da jim je bilo mnogo let tudi 'ukradenih', ker so mislili, da jih je delodajalec zavaroval in da zanje plačuje vse potrebne prispevke, kasneje pa se je izkazalo, da tega ni počel. Eden od intervjuvanih brezdomcev ocenjuje, da je tako za 10 let dela mislil, da mu teče delovna doba.

Nekateri brezdomci so navedli, da so imeli v preteklosti nerealna pričakovanja in da se niso zavedali, kakšne posledice imajo lahko njihove trenutne odločitve v prihodnosti. V mladosti jim ni bilo težko najti zaposlitve ali pa so zaposlitve prostovoljno zapuščali, ker so lahko našli druge. Iskali so predvsem boljše plačane zaposlitve in take, ki bi jim omogočile več prostega časa. Problemi so se pojavili kasneje. Zaradi načina življenja so zboleli za kroničnimi boleznimi in številnih del ne morejo več opravljati ali pa so pri iskanju zaposlitve enostavno diskriminirani zaradi starosti in videza. Iz intervjujev je razvidno, da nimajo razvitega socialnega omrežja, ki bi jim lahko pomagalo pri pridobitvi dela in zaposlitve. Večina navaja, da nimajo sorodnikov in prijateljev, s katerimi bi se lahko pogovarjali o osebnih stiskah, in ki bi jim lahko ponudili materialno pomoč. Brezdomci so tudi slabo funkcionalno pismeni in jim večina opravil, ki so za delovanje v sodobni družbi nujna, predstavlja težave. Težave imajo s pisanjem prošenj, pa tudi pri branju različnih navodil, voznih redov ter pri izpolnjevanju obrazcev, nihče od intervjuvanih ne zna uporabljati računalnika.

Ukrepi, ki so na voljo za pomoč pri zaposlovanju

Na uradih za delo pri prijavi v register brezposelnih oseb ne beležijo, ali je iskalec zaposlitve brezdomec, saj tega ne smejo. Včasih svetovalke to opazijo, predvsem kadar oseba kot stalni naslov navede naslov, ki ne obstaja in/ali se jim pošta vrača. Brezdomcev ne vključujejo v kakšne posebne programe. Programi, ki bi bili izdelani posebej za to populacijo tudi ne obstajajo. Svetovalka na uradu za delo pa je omenila, da jih, kadar je to smiselno, vključijo v programe osebnostnega razvoja (psihosocialne rehabilitacije). Ti programi so predvsem primerni za mlajše osebe, ki še

niso dolgo v situaciji brezdomstva in so še motivirane za rešitev svoje situacije. Tudi sicer so za brezdomce, ki želijo spremeniti svojo situacijo, primerni predvsem daljši rehabilitacijski programi, saj se morajo te osebe soočiti z realnim stanjem, spreminjati stališča in življenjske navade. Poleg psihosocialne rehabilitacije je običajno potrebna tudi poklicna rehabilitacija, saj gre pri osebah, ki so bile dalj časa odsotne iz sfere dela, za izgubo delovnih sposobnosti in poklicnih znanj in spretnosti, ki zastarijo (če so jih posamezniki sploh imeli). Vključevanje oseb, ki so v situaciji brezdomstva in brezposelnosti daljše obdobje, nazaj na trg delovne sile je dolgotrajen proces in zahteva vključitev v različne daljše programe, sodelovanje in pomoč različnih institucij in organizacij ter visoko motivacijo posameznikov samih.

Dosedanje izkušnje kažejo, da je izhodov v zaposlitev tudi po vključitvi v kakšen rehabilitacijski program pri tej populaciji zelo malo. Svetovalke z uradov za delo so navajale redke uspešne primere, ki so vsi rezultat sodelovanja in skupnega angažiranja svetovalcev urada, strokovnih delavcev in sodelavcev centrov za socialno delo, nevladnih organizacij ter motiviranega posameznika, ki je želel najti izhod iz svoje situacije in bil za to pripravljen veliko narediti. Prav motivacija posameznika samega za korenite spremembe je, ob pomoči in možnostih, ki so na voljo, najbolj kritična točka. Strokovne delavke in sodelavke v centrih za socialno delo in svetovalke na uradih za delo menijo, da gre pri brezdomstvu, ne glede na življenjske okoliščine in težave, ki so posameznika vanj pripeljale, pogosto (tudi) za življenjski stil, ki ni združljiv z delom in zaposlitvijo, zaradi česar si večina brezdomcev sploh ne želi iskati dela. Za delo niso motivirani in večina tistih, ki so prijavljeni kot iskalci zaposlitve, se je prijavila zgolj zato, da ima pravico do denarne pomoči.

Na centrih za socialno delo rešujejo vsak primer individualno. Za pomoč brezdomcem, ki izrazijo željo, da bi spremenili svojo življenjsko situacijo, se strokovni delavci in sodelavci centrov za socialno delo povezujejo z drugimi institucijami in nevladnimi organizacijami. V razgovoru v Ljubljani so omenili, da jim z denarno socialno pomočjo krijejo bivanje v enoti za brezdomce. Problem se pojavi pri starejših ali bolnih osebah, pri katerih njihov način življenja že kaže resne posledice na zdravju. Zdravstvena problematika je pri brezdomcih zelo pereča. Večina nima urejenega zdravstvenega zavarovanja in pogosto se strokovne delavke in sodelavke centrov za socialno delo z njimi srečajo takrat, ko jih pokličejo iz bolnišnic, kjer se brezdomci znajdejo zaradi resnih zdravstvenih težav, niso pa zavarovani.

V nasprotju s pogledi strokovnih delavk in sodelavk je pet od devetih intervjuvanih brezdomcev izjavilo, da bi se takoj zaposlili, če bi imeli to

možnost. Od institucij, na katere se obračajo po pomoč pri pridobivanju dela in pri ostalih težavah, intervjuvani brezdomci najpogosteje navajajo centre za socialno delo in urade za delo. Nekateri so do njihove pomoči precej kritični; eden je navedel, da so mu ponujali opravljanje težkih fizičnih del kljub temu, da so vedeli, da jih zaradi zdravja ne more opravljati. Intervjuvani brezdomci navajajo, da jim strokovni delavci in sodelavci centrov za socialno delo ter svetovalci uradov za delo največ pomagajo pri pisanju prošenj in iskanju delovnih mest. Delavci v zavetiščih jim pomagajo tudi tako, da jih včasih spremljajo ali odpeljejo na razgovore za delo, pokličejo potencialnega delodajalca in podobno.

Strokovne delavke in sodelavke centrov za socialno delo se strinjajo, da je mreža zavetišč za brezdomce premalo razvita. V številnih krajih po Sloveniji zavetišč sploh še nimajo. Med pogovori v centrih za socialno delo so strokovne delavke in sodelavke izražale nemoč pri reševanju stisk brezdomcev, saj pravijo, da si jih enostavno podajajo med institucijami in organizacijami.

Pri brezdomnih osebah, ki pri sebi ne želijo ničesar spreminjati, strokovni delavci in sodelavci centrov za socialno delo ne zahtevajo, da so prijavljeni na uradu za delo kot iskalci zaposlitve. V intervjujih so štirje brezdomci od devetih navedli, da se ne bi zaposlili. Kot razloge navajajo:

- da se jim je način življenja tako spremenil, da ne bi zdržali delati osem ur;
- denarna socialna pomoč zadostuje, če zmanjka denarja, pa pomagajo pri različnih delih na črno;
- ni vsako delo dovolj dobro;
- z 'žicanjem' se več zasluži;
- slabo zdravje.

Predlogi za izboljšanje zaposljivosti

Brezdomstvo je eden od problemov, ki nedvomno zahtevajo večplastno obravnavo. Kot področje, ki bi se moralo najprej spremeniti za izboljšanje njihove življenjske situacije, so intervjuvani brezdomci večinoma navedli stanovanje in zdravje. Tudi v intervjujih s predstavniki centrov za socialno delo in uradov za delo je bilo izpostavljeno, da bi bilo potrebno primarno reševati vprašanje bivališča ter vzpostaviti mrežo in pomoč za vzpostavljanje osebne urejenosti. Za brezdomce, ki so motivirani za spremembo življenjske situacije, je zelo pomembna zaščita države in dosledno izvajanje zakonov, kadar so oškodovani s strani delodajalcev. Sami intervjuvanci, na primer, navajajo, da jih nekatere svetovalke z urada za delo večkrat napotijo k istemu delodajalcu, za katerega 'vsi vedo', da zaposlenih ne prijavi, ali pa da

jim uslužbenke ustreznih institucij nočejo pomagati pri obrazcih in drugih opravilih, povezanih z birokracijo. Glede na to, da so navajali, da imajo težave pri branju navodil, voznih redov, izpolnjevanju obrazcev, pisanju prošenj ter da ne znajo uporabljati računalnika, je pomoč svetovalcev in strokovnih delavcev ter sodelavcev več kot dobrodošla. Od storitev, ki bi jih še potrebovali, so brezdomci navedli pomoč pri lajšanju osebnih stisk in težav.

Pomembno je torej usposabljanje svetovalcev in strokovnih delavcev za delo s to specifično populacijo, da so pripravljeni in znajo nuditi pomoč tudi pri opravilih, ki so za večino prebivalstva enostavna, in v stikih z institucijami. Delno lahko to pomoč zagotovijo tudi nevladne organizacije z zagovorništvom, pri čemer pa se ne sme zmanjševati pomen korektnih stikov in delovanja državnih uslužbencev.

Tudi za brezdomce, ki zaenkrat ne čutijo potrebe po delu in zaposlitvi, morajo biti na voljo različni ukrepi in možnosti. Za ukrepe, ki so brezdomcem namenjeni v okviru socialne politike, velja, da je potrebno bolj dolgoročno opredeliti, kdaj so ukrepi uspešni. Ker gre za populacijo, ki je razvila specifičen življenjski stil, je težko pričakovati, da bi se lahko hitro prilagodili pravilom bivanja v domovih, zavetiščih, še manj pa pravilom v organizacijah in na delovnem mestu (Edgar et al., 2000; Somerville, 1999). Delati je treba postopno. Kot pripadnikom drugih marginaliziranih skupin, se tudi brezdomcem pogosto lažje približajo sodelavci ali terenski delavci nevladnih organizacij. V centrih za socialno delo so navajali, da je pri tej skupini potrebno začeti z motiviranjem za delo bolj posredno. Po mnenju strokovnih delavk in sodelavk centrov za socialno delo brezdomci dela ne pojmujejo kot visoko vrednoto. Še posebej pa to velja, če je delo slabo plačano, kar tista dela, za katera bi brezdomci na trgu delovne sile lahko konkurirali, večinoma so.

Kot primer dobre prakse je bil v razpravi na enem od centrov za socialno delo izpostavljen primer društva, v katerem brezdomcu najprej ponudijo bivališče, psiho-socialno pomoč, poskrbijo za njegovo ureditev (popravilo zob, ustrezna obleka in drugo) in šele potem mu pomagajo z iskanjem zaposlitve. Najprej iščejo občasno delo, v naslednji fazi pa ga skušajo vključiti kot iskalca zaposlitve na zavod za zaposlovanje. Tako je bil uspešno rešen en primer brezdomca, k čemur je pripomoglo predhodno dolgoletno delo socialne delavke s to osebo in njegov interes za spremembo ter poznavanje mreže in načina delovanja nevladnih organizacij s strani socialne delavke.

Osebe, ki so zasvojene z nedovoljenimi drogami

V kategorijo oseb, ki so zasvojene z nedovoljenimi drogami (v

nadaljevanju: zasvojene osebe), smo v naši raziskavi uvrstili tiste osebe, pri katerih so se zaradi uživanja drog razvile škodljive posledice, in osebe, ki so ta problem že prepoznale in so vključene v zdravljenje, v programe psihosocialne rehabilitacije, ali so že zaključile različne oblike programov.

Rezultati različnih raziskav (Ustanova Odsev se sliši, 2003) in analize intervjujev s predstavniki centrov za socialno delo, uradov za delo in nevladnih organizacij, ki izvajajo programe za zasvojene osebe, so pokazali, da se je število uživalcev drog in alkohola v zadnjih letih precej povečalo. Povečevalo naj bi se predvsem število zasvojenih z novimi, sintetičnimi drogami, medtem ko število zasvojenih s heroinom ostaja konstantno. Razlog za takšen porast vidijo nekateri v uspešnosti 'dilerjev', v večji dostopnosti drog, v težki ekonomski situaciji v državah v tranziciji, vendar ne smemo pozabiti še ostalih eksogenih dejavnikov, ki jih navajajo različni avtorji (Merc v Polajner, 1998: 69-71): industrializacija in urbanizacija, ki pospešujeta odtujenost, porabniška in pridobitniška mentaliteta sodobne družbe, recesija in brezposelnost, pomanjkanje dobrin pri nekaterih slojih ter obilica pri drugih itd. Vzrok za razvoj zasvojenosti pa so tudi endogeni dejavniki v osebi sami.

Uživanje drog ima številne škodljive posledice (Ustanova Odsev se sliši, 2003). Med telesnimi prevladujejo okužbe, predoziranja, ciroza, rak; duševne posledice so psihoza, depresija, samomor; družbene pa kriminal, poškodbe pri delu in v prometu, povečana poraba zdravstvenih in socialnih sredstev.

Ko smo s strokovnimi delavkami in sodelavkami centrov za socialno delo ter s svetovalkami uradov za delo razpravljali o položaju zasvojenih oseb z vidika dela in zaposlitve, se je kot prevladujoče pokazalo mnenje, da je zasvojeni osebi, ki je zaposlena, težko obdržati zaposlitev, saj ima zaradi abstinenčnih kriz in potrebe po drogi zmanjšane delovne sposobnosti. Ko delodajalec to odkrije, ponavadi sledi izguba zaposlitve. Položaj zasvojenih oseb na delovnem mestu je tako odvisen od posluha in osveščenosti delodajalcev. Najboljša možnost je na primer zaposlitev v družinskih podjetjih, kjer so do osebe bolj strpni in poznajo njen problem. Le iz enega razgovora na centrih za socialno delo je razvidno mnenje, da se z drogo da živeti in tudi delati, če človek prevzame odgovornost zase, vendar so v tem primeru potrebne posebne oblike dela (fleksibilna zaposlitev). Večina oseb iz te kategorije, ki jih obravnavajo na centrih za socialno delo, je brezposelnih. Z vidika iskanja zaposlitve imajo (tudi po zdravljenju) zmanjšane možnosti že zaradi stigme in predsodkov delodajalcev. Zato se pri iskanju zaposlitve izpostavlja dilema – ali potencialnemu delodajalcu povedati, da si (zdravljen) zasvojenec, ali ne. Če oseba sama tega ne pove,

lahko delodajalec to izve drugje, če pa pove, je verjetno ne bodo zaposlili, saj se delodajalci raje odločijo, da bodo izbrali take ljudi, s katerimi bodo imeli manj problemov. Možnost zaposlitve je manjša še zaradi nizke izobrazbe. Za številne zasvojene osebe je značilno, da postanejo zasvojene že zelo zgodaj (v obdobju rednega šolanja), zaradi česar šolanja ne zaključijo. Ker nimajo dokončane (srednje) šole, so jim na voljo predvsem slabo plačana delovna mesta, ki pa jih ne želijo sprejeti in raje prejemajo denarno socialno pomoč ter občasno opravljajo razna priložnostna dela, kradejo ali se ukvarjajo s preprodajo drog.

Analiza intervjujev s predstavniki nevladnih organizacij, ki izvajajo programe za zasvojene osebe, je pokazala, da tisti, ki imajo zaposlitev, večinoma opravljajo slabo plačana, priložnostna dela in dela na črno. Strah jih je pred razkritjem uživanja drog, saj so nekateri zaradi tega že izgubili zaposlitev. Aktivni zasvojenci težko ohranijo delovno mesto zaradi dejavnosti, povezanih z uživanjem droge (iskanje denarja, nabava droge, vbizgavanje), saj jih običajni osemurni delavnik brez možnosti izhodov pri tem ovira. (»Moje lastne izkušnje pa kažejo, da je aktivni zasvojenec težko dolgo časa dober in pošten delavec.«). Tisti, ki so na metadonskem programu, naj bi pri delu ne imeli večjih težav, možno je le, da kakovost dela s časom pada. Večina zasvojenih po mnenju predstavnikov nevladnih organizacij nima zaposlitve in so brezposelni. Nekateri iščejo zaposlitev, veliko pa jih ima predsodek, da je tako ali tako nesmiselno iskati delo, češ da nihče ne bo vzel 'narkomana', pa tudi primernih služb ni.

Večina intervjuvanih zasvojenih oseb je brezposelna; nekateri opravljajo delo po pogodbi (kratkotrajne zaposlitve, ki se jim ne štejejo v delovno dobo) ali delajo na črno. Tisti, ki so že opravljali ali trenutno opravljajo razna dela, navajajo, da so se dobro razumeli s sodelavci in da so si pridobili dodatna znanja. Prevladujejo pa slabe izkušnje, povezane z neustreznim plačilom za opravljeno delo (nizka, neredna plača, delo sploh ni bilo plačano), z neustreznim urnikom dela (delovni čas odvisen od potreb delodajalca, nočno delo) in s tem, da niso imeli zagotovljenih nobenih pravic; le malo jih omenja slabe odnose s sodelavci. Eden izmed anketiranih opozarja, da bi delodajalec, če bi izvedel, da je zaposlil zasvojenca, le-tega verjetno odpustil. To ponazori z bratovo izkušnjo, ki je zaradi tega, ker ga je nekdo prepoznal, izgubil službo na bencinski črpalki, kljub temu da v času, ko je bil tam zaposlen, ni užival drog in je živel urejeno. Večina oseb, s katerimi smo opravili intervju, se želi ponovno zaposliti, vendar se zavedajo, da je najprej potrebno odpraviti določene ovire, kot so zdravstvene težave, pomanjkljiva izobrazba, ter najti bolj fleksibilno zaposlitev, ki bi omogočala vzporedno zdravljenje v metadonski ambulanti. Nekateri bi se zaposlili le pod določenimi pogoji (»Odvisno kje in kaj bi de-

lal. Če je služba konkretna, potem da. Ne bi želel imeti službe, ki je plačana po učinku.«). Pri iskanju zaposlitve kot največjo težavo omenjajo prenizko izobrazbo; delodajalci ne odgovarjajo na prošnje in zato je potrebno iti do njih osebno, za kar potrebujejo primerno obleko, ki predstavlja dodaten strošek. Poseben problem je stigma, sploh pri tistih, ki živijo v okolju, kjer jih vsi poznajo. Poleg tega je slaba tudi ponudba del. Tisti, ki imajo sorodnike in prijatelje, so njihovo pomoč pri iskanju zaposlitve večinoma že 'izkoristili' (na osnovi njihovih priporočil in 'zvez' so dobili delo, vendar so ga tudi zaradi izkoriščanja s strani delodajalca opustili). Obenem sami ne sprejmejo vsakega dela, ki jim je na voljo (na zavodu za zaposlovanje so enemu ponudili opravljanje javnih del - obiranje jabolk, a ga je odklonil, češ da ima poklic in ne bo opravljal takih del), ali pa se raje ukvarjajo s preprodao drog, ki omogoča boljši zaslužek kot redno delo (»Ker je bil zaslužek v primerjavi s plačili, ki bi jih lahko dobil s priložnostnim ali rednim delom, bistveno višji, za iskanje dela nisem bil posebej motiviran.«). Le ena izmed intervjuvanih oseb navaja, da pri iskanju zaposlitve nikoli ni imela težav.

Če so strokovne delavke in sodelavke centrov za socialno delo, svetovalke uradov za delo in sodelavke nevladnih organizacij kot razlago za povezano med zasvojenostjo in (ne)zaposlenostjo večinoma navajale, da redna zaposlitev ni slog uživalca drog in da jih delodajalci odpustijo, ko izvejo za njihovo težavo, pa nasprotno večina intervjuvanih oseb meni, da lahko delajo, vendar jih delodajalci zaradi njihove ranljivosti izkoriščajo in tako sami prekinejo delovno razmerje. Pri vseh zasledimo enotno ugotovitev, da je večina zasvojenih oseb brezposelnih; tisti, ki delajo, običajno niso v rednem delovnem razmerju, ampak opravljajo le priložnostna dela in/ali delajo na črno ter tako nimajo zagotovljenih pravic, ki izvirajo iz dela.

Posebnih ukrepov, namenjenih zaposlovanju zasvojenih oseb, ni. Vsem je na centrih za socialno delo in na uradih za delo na voljo svetovanje. Brezposelne osebe iz te kategorije na uradih za delo obravnavajo kot težje zaposljlive osebe, nimajo pa jih evidentiranih kot posebno kategorijo. Da je brezposelna oseba zasvojena, vedo le v tistih primerih, ko jim to pove oseba sama, veliko pa jih dlje časa prikriva stigma⁴. Najprej jim ponudijo ukrepe zdravljenja in rehabilitacije, ki 'odpravljajo' njihovo osnovno težavo. Osebam, ki se še niso odločile za zdravljenje, ponudijo motivacijske programe. Tisti, ki želijo rešiti svojo težavo, se lahko vključijo v komune oziroma jih napotijo v programe nevladnih organizacij. V tem primeru jih začasno črtajo iz evidence brezposelnih oseb. Za tiste, ki so že 'čisti', pa so na voljo različni programi aktivne politike zaposlovanja: programi za osipnike (na primer PUM), vključitev v izobraževanje in usposabljanje, delavnice za iskanje za-

⁴ Tudi v naših intervjujih z zasvojenimi se je pokazalo, da se jih približno polovica ni želela opredeliti kot zasvojena oseba.

poslitve, javna dela. Tako se lahko v ukrepe zaposlovanja vključijo le tisti, ki so že rešili svojo osnovno težavo. Na primer na koprskem tiste, ki so pripravljene rešiti svoj problem, usmerjajo v delavnico 'Moja prihodnost - moja odgovornost', na celjskem območju pa v izobraževalni projekt Skala PUM. Ostali ukrepi zaposlovanja so ustrezni le, če se lahko osebe, ki se vrnejo iz komun, vanje vključijo takoj, saj v lahko nasprotnem primeru ponovno zapadejo v zasvojenost. Te osebe se namreč vrnejo zelo motivirane, ponovno so pridobile delovne sposobnosti in imajo veliko življenjskih načrtov. Pomembno je tudi vzdrževanje visokega nivoja motivacije skozi celotno udeležbo osebe v določenem bolj dolgotrajnem programu, saj ob morebitnem upadu motivacije posameznik program predčasno zapusti. Možnost takojšnje vključitve v programe je zelo pomembna tudi z vidika graditve novih socialnih omrežij za bivše zasvojenca, še posebej, če so bili na zdravljenju izven svojega življenjskega okolja. Njihova stara socialna omrežja so namreč pogosto povezana z večjim tveganjem za ponovno zasvojenost.

Izkušnje svetovalk uradov za delo kažejo, da je potrebno delodajalca v primeru, da zaposli zasvojenega osebo, prej dobro seznaniti s to osebo ter nuditi oporo tudi ob vključitvi v delo.

V nevladnih organizacijah zasvojenim osebam, ki so vključene v njihove programe, nudijo naslednje oblike pomoči na področju zaposlovanja: informacije o načinu iskanja zaposlitve, informacije o možnostih izobraževanja, igranje vlog iskanja zaposlitve, po potrebi spremljanje na center za socialno delo in na urad za delo, posredovanje pri delodajalcu, skupno načrtovanje urejanja določenih problemov v zvezi z zaposlitvijo, pomoč pri pisanju prošenj, zaposlovanje uporabnikov v okviru lastnega programa, pisanje priporočil uporabnikom na podlagi aktivnosti v programu (nekateri uporabniki programov opravljajo prostovoljno delo v vrtcu, v azilu za pse in podobno). Predstavniki nevladnih organizacij ocenjujejo, da je bil zelo ustrezen ukrep javnih del, preko katerega so lahko v večji meri zaposlovali uporabnike v okviru svojih programov. Pomanjkljivost v nevladnih organizacijah je običajno v tem, da so premalo seznanjene s programi in možnostmi za zaposlovanje ter premalo povezane z drugimi institucijami in delovnimi organizacijami.

Intervjuvane osebe, ki imajo težave z zasvojenostjo, so navajale, da se pri reševanju stisk, povezanih z delom, obračajo predvsem na urade za delo, kjer pa nobenemu od njih še niso našli zaposlitve oz. ponudili primerne dela (»Poslali so mi vabilo za službo, ki pa je bila zame prenaporna - v lesni industriji. Ker nisem šla na razgovor, so me izključili iz programa.«). Če na uradu za delo vedo, da je nekdo zasvojen, mu dela ne iščejo. Na sploh naj bi bila po mnenju intervjuvanih ponudba del preko uradov za delo slaba. So pa nekaterim izmed njih plačali šolanje in jih vključili v javna dela. Zato

predvsem ukrepe in ponudbo izobraževanja na uradih za delo ocenjujejo kot dobro; manj so zadovoljni kar zadeva iskanje zaposlitve. Nekateri so bili vključeni v projekt Skala PUM, ki ga ocenjujejo kot ustreznega, saj so se tu naučili pisati prošnje za delo. Eden je omenjal Center za informiranje in poklicno svetovanje (CIPS), kjer so mu pomagali s pogovori, svetovanji, razpisi, informacijami. Zasvojene osebe s statusom dijaka ali študenta se po pomoč v zvezi z delom obračajo tudi na študentske servise. V precejšnji meri se pri reševanju težav v zvezi z zaposlovanjem obračajo na sorodnike in znance, vendar je iz intervjujev mogoče razbrati, da dokler ne rešijo svoje osnovne težave (zasvojenosti), tudi zaposlitve, ki so jo dobili s pomočjo lastnega socialnega omrežja, zaradi že navedenih razlogov ne morejo obdržati.

Ugotovitve izvajalk in izvajalcev programov in storitev ter uporabnic in uporabnikov teh programov v zvezi z razpoložljivimi ukrepi se bolj ali manj ujemajo, saj vsi navajajo, da je izhodov v takojšnjo zaposlitev bolj malo, so pa na voljo programi za pridobitev višje stopnje izobrazbe, ki je v skupini zasvojenih oseb precej velik problem.

Strokovne delavke in sodelavke centrov za socialno delo ter svetovalke na uradih za delo so navajale naslednje predloge za učinkovitejšo pomoč pri zaposlovanju zasvojenih oseb:

- več ukrepov in programov psihosocialne in zaposlitvene rehabilitacije, ki bi bili namenjeni motiviranju oseb, da se odločijo za zdravljenje ali rehabilitacijo oz. začnejo iskati zaposlitev;
- tiste, ki ne prepoznajo (nočejo prepoznati) svojega problema, bi morali vključiti v nujne (obvezne) oblike pomoči;
- dovolj komun in terapevtskih skupnosti za tiste, ki želijo rešiti svojo težavo;
- na območjih, kjer skupnostna skrb za te osebe še ni dovolj razvita, bi morali spodbujati razvoj nevladnih organizacij, ki bi ponudile razne programe;
- več ukrepov bi naj izvajale nevladne organizacije, ker osebe tam lažje izpostavijo svoje probleme;
- večji poudarek bi bilo potrebno dati izobraževanju in dvigu izobrazbene ravni;
- za tiste, ki še niso 'čisti abstinenti', bi bila primerna socialna podjetja, ki bi imela posebne svetovalce za vodenje ljudi ter bi nudila fleksibilnejše zaposlitve;
- tistim, ki se vrnejo iz komun, bi morali takoj ponuditi določene programe zaposlovanja, ki bi bili hkrati tudi programi ponovnega 'učenja' delovanja v družbi;

- za to skupino bi bile primerna oblika samozaposlitve tudi kooperative, za razvoj katerih bi bilo potrebno zagotoviti ustrezne pogoje;
- več prilagojenih delovnih mest, ki bi bila sofinancirana s strani države.

Predstavniki nevladnih organizacij menijo, da bi bilo potrebno:

- zagotoviti zaposlovanje uporabnikov in uporabnic v okviru programov nevladnih organizacij preko javnih del;
- manj predsodkov na zavodu za zaposlovanje in večja odprtost pri zaposlovanju bivših zasvojenecv;
- uveljaviti ukrep zaposlovanja bivših zasvojenecv na podlagi priporočil programov, v katere so bili vključeni;
- spodbujati ustanovitev kooperativ, ki bi prispevale k izboljšanju delovnih sposobnosti;
- omogočati prilagojena delovna mesta;
- zagotoviti večjo odprtost univerze za redni ali izredni študij tistih, ki so zaradi urejanja situacije študij prekinili;
- realizirati idejo postavitve 'centra za zaposlovanje uporabnikov drog', ki bi zaposloval in posredoval zaposlitve uporabnikom metadonskega progama;
- v tujini (Italija), kjer imajo za bivše zasvojenecv bolj strukturiran načrt zaposlovanja, tistim, ki zaključujejo programe oziroma jih končajo, ponudijo zaposlitev in delo na objektih, kjer je prej potekalo njihovo zdravljenje, na primer na kmetijah; tak ukrep bi lahko uvedli tudi pri nas.

Tudi izraženi predlogi intervjuvanih oseb se večinoma pokrivajo z zgoraj naštetimi predlogi. Izpostavljajo potrebo po izboljšanju izobrazbene ravni, po prilagojenih delovnih mestih, samozaposlitvi, po večji ponudbi delovnih mest. Niso pa izražali potrebe po zdravljenju zasvojenosti, čeprav večina omenja zlorabo drog kot tisto okoliščino, ki je sprožila njihove težave. Zaradi tega dejstva predpostavljamo, da večina intervjuvanih še ni prišla do uvida, da je najprej potrebno rešiti osnovno težavo (zasvojenost) in nato pristopiti k iskanju zaposlitve.

Skupne ugotovitve in predlogi ukrepov

Vsaka opazovana ranljiva kategorija ima specifične težave, vendar pa najdemo med njimi kar nekaj podobnosti. Položaj opazovanih ranljivih kategorij glede možnosti zaposlovanja je slab. Veliko oseb iz teh kategorij ni zaposlenih, mnogo jih je dolgotrajno brezposelnih, jih zaposlitve

sploh ne išče, ali pa opravljajo razna priložnostna dela ali dela na črno, pri čemer imajo pogosto slabe izkušnje. Raziskava je pokazala, da na slab položaj ranljivih kategorij na trgu delovne sile vpliva več prepletajočih se dejavnikov (Trbanc et al., 2003: 56-60): specifične težave posameznikov iz ranljivih skupin, zaradi katerih je njihova delazmožnost zmanjšana ali okrnjena; nizka izobrazba in težave s funkcionalno pismenostjo; daljša odsotnost iz sfere dela; apatičnost in nizka motiviranost za iskanje dela in zaposlitve; pripisana stigma in nezaupanje delodajalcev.

Vprašanje zaposlovanja in zaposljivosti oseb iz ranljivih kategorij torej sploh ni le ekonomsko, ampak širše vprašanje socialne in ekonomske vključenosti. Zato pomoč pri zaposlovanju ne more biti le vključevanje v programe politike zaposlovanja, ampak morajo biti programi zanje zastavljeni širše oziroma bolj kompleksno ali pa morajo biti pred vključevanjem v programe politike zaposlovanja na voljo še drugi, bolj reintegracijsko in motivacijsko usmerjeni programi (Trbanc et al., 2003: 64).

Ugotovili smo, da posebnih programov in ukrepov v okviru politike zaposlovanja, ki bi bili namenjeni posameznikom iz opazovanih ranljivih kategorij, ni⁵. Iz podatkov, ki smo jih dobili iz različnih virov, je mogoče razbrati, da je povezovanje javnih institucij in nevladnih organizacij sorazmerno dobro. Inicijativa za sodelovanje prihaja z obeh strani, pogosto na osebno pobudo delavcev, ki za pomoč osebam, ki jih obravnavajo, poiščejo različne načine in možnosti. Strokovne delavke in sodelavke na centrih za socialno delo ocenjujejo, da nevladne organizacije lahko bistveno bolje vodijo različne reintegrativne, motivacijske in rehabilitacijske programe za osebe iz ranljivih kategorij kot bi to lahko kakšna državna oziroma javna institucija, saj se lahko posameznikom bolj približajo. Ob zgornjih poudarkih in ugotovitvah za posamezne ranljive kategorije lahko glede zaposlovanja oseb iz ranljivih kategorij zaključimo naslednje (Trbanc et al., 2003: 69-70):

- Potrebni so daljši in kompleksni programi socialne reintegracije oseb iz ranljivih kategorij, ki bi dvigali in vzdrževali motiviranost teh oseb, jih učili načinov participacije v družbi in jim pomagali k dvigu samozavesti. Te programe bi najlažje izvajale nevladne organizacije, v sodelovanju z javnimi institucijami. Spodbujanje motiviranosti za izobraževanje bi bilo potrebno ovrednotiti kot aktivacijo. Skozi različne programe kaže vzpodbujati tudi samoorganiziranost posameznih ranljivih kategorij in zagovornišvo ter podpirati iniciative, ki jih sprožajo uporabniki sami.

⁵ V preteklosti je nekaj takih programov bilo, vendar so bili zaradi različnih razlogov ukinjeni.

- Osebe iz ranljivih kategorij bi bilo potrebno vzpodbujati k vključevanju v 'normalne' zaposlitve z določenimi prilagoditvami (skrajšan delovni čas, fleksibilna razporeditev delovnega časa, delitev delovnega mesta in podobno). Na ta način bi zmanjšali tudi stigmatizacijo in segregacijo oseb iz ranljivih kategorij.
- Za osebe, ki se zaradi trajnih težav ali zaradi reševanja akutne problematike ne morejo zaposliti v običajnem delovnem okolju, je potrebno razviti varovane oblike zaposlitev v socialnih podjetjih, ki naj bi se uvajale v omejenem obsegu, saj se lahko sicer delodajalci od zaposlovanja teh oseb popolnoma odvrnejo in bi postalo zaposlovanje le 'socialen' oziroma družben problem. Izkušnje iz evropskih držav kažejo, da so zelo uspešna oblika kooperative.
- Namesto obvezovanja delodajalcev, da zaposlujejo osebe iz ranljivih kategorij (na primer kvotni sistem), kar se je v preteklosti pogosto izkazalo kot neuspešno in neučinkovito, bi kazalo poudariti različne pozitivne ukrepe in akcije, pri čemer je pomembno tudi ohraniti subvencije in različne druge oblike pomoči delodajalcem, ki osebe iz ranljivih skupin zaposlijo.

LITERATURA IN VIRI

- Avramov, Dragana (1999): Background paper on Access to Housing. Brussels: Group of Specialists on Access to Housing.
- Boškič, Ružica in Mojca Zajc (1997): Brezdomstvo. Teorija in praksa 34 (2): 241-52.
- Center za socialno delo Ljubljana - Šiška (2003): Center za socialno delo Ljubljana - Šiška. Dostopno preko <http://www.csd-lj-siska.si/>, 23.6.2003.
- Cheetham, Juliet et al. (1992): Evaluating Social Work Effectiveness. Buckingham: Open University Press.
- Edgar, Bill et al. (1999): Support and housing in Europe: Tackling Social Exclusion in the European Union. Bristol: The Policy Press.
- Goffman, Erving (1981): Stigma: notes on the management of spoiled Identity. Middlesex: Penguin Books.
- Krueger, Richard A. (1998a): Moderating Focus Groups. Thousand Oaks: Sage.
- Krueger, Richard A. (1998b): Developing Questions for Focus Groups. Thousand Oaks: Sage.
- Mesec, Blaž (1997): Metodologija raziskovanja v socialnem delu I. Ljubljana: VŠSD.
- Ministrstvo za notranje zadeve (2000): Letno poročilo UUNZ za leto 2000. Dostopno preko <http://www.sigov.si/uunz/porocilo2000/porocilo2000.htm#3.1.%20Državljanstva>, 20.8.2003.
- Patton, Michael Quinn (1990): Qualitative Evaluation and Research Methods. Newbury Park: Sage.
- Polajner, Bogdan (1998): Vrednote zasvojenih z drogami v okviru psihološke obravnave

- 'Projekt Človek'. Ljubljana: Filozofska fakulteta, doktorska disertacija.
- Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvajanju ukrepov aktivne politike zaposlovanja, Ur.l. RS, 31/2003.
- Ragin, Charles C. (1994): *Constructing Social Research: The Unity and Diversity of Method*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press.
- Somerville, Peter (1998): Empowerment through Residence. *Housing Studies* 13 (2): 233-57.
- Trbanc, Martina et al. (2003): Socialna in ekonomska vključenost ranljivih skupin v Sloveniji – možni ukrepi za dvig zaposljivosti najbolj ranljivih kategorij težje zaposljivih in neaktivnih oseb. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: FDV.
- Ule, Mirjana (1992): *Socialna psihologija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ustanova Odsev se sliši (2003): Problematika uživanja prepovedanih drog. Dostopno preko <http://www.ustanova-odsevseslisi.si/ustanova5.htm>, 9.4.2003.
- Zakon o delovnih razmerjih, Ur.l. RS 42/2002.
- Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, Ur.l RS, št. 106/1999, 114/2002.
- Zavod RS za zaposlovanje (2003): Zavod RS za zaposlovanje. Dostopno preko <http://www.ess.gov.si/html/Dejavnost/NovinarskeKonference>, 30.7.2003.
- Zaviršek, Darja (1994): *Ženske in duševno zdravje: o novih kulturah skrbi*. Ljubljana: VŠSD.
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje (2003): *Letno poročilo 2002*. Ljubljana: ZRSZ.